

PIAȚA TITLURILOR DE VALOARE ÎN BUCOVINA ÎN PERIOADA AUSTRIACĂ. ETAPELE FORMĂRII ȘI DEZVOLTĂRII (1790/1870-1914/18)

Oleksandr Ogui (Cernăuți)

***Summary:** This paper deals with the economic history of Bukovina, former part of dukedom Moldova (with no developed system of value papers). Bukovina was involved to this system firstly by inner Austrian means: bankozettles, later on by war loans, state loans, indomnesiation obligations etc., then by different means: Austrian-Hungarian and foreign obligations. The geography of foreign obligations (described upon the basis of 3 Bukovinian collections: about 80 obligations) demonstrates on one hand the dominance to the inner monarchy market, and on the second hand the tendency to the Balkans (Turkey, Serbia) and to Holland and Swiss.*

În Bucovina ultimului pătrar al secolului al XVIII-lea fenomenul de teaurizare a fost absent, fapt ce poate fi explicat prin extinderea schimbului de produse și intensificarea circulației bănești, în urma anexării ținutului la Imperiul Austriac, în anul 1774. Însă, în urma restrângerii circulației mărfurilor, fenomenul teaurizării reapare, în satele bucovinene manifestându-se adeseori sub forma monedelor din podoabele (salbele) femeilor, iar la oraș (mai ales după 1870) – în acțiuni și obligațiuni. Pentru a înțelege specificul circulației banilor în Bucovina, în perioada economiei de tranziție din anii 1790-1850 și în timpul constituirii intensive a capitalismului (1870-1914), când s-a produs o trecere masivă de la circulația în numerar a banilor la cea fără numerar, trebuie analizate titlurile de valoare și, mai ales, originea lor. Cercetările anterioare s-au referit doar la particularitățile circulației monetare¹ sau la specificul activității bancare locale², titlurile de valoare emise rămânând practic în afara atenției. Populația deținea, însă, un mare număr de titluri de valoare (la început bilete de bancă – *Bankzettel* sau *bancocedula* în documentele moldovenești –, ulterior obligațiuni, loterii, cambii etc.) emise în Austro-Ungaria sau în străinătate. Pentru Bucovina, aceste titluri de valoare, precum și circulația lor rămân aspecte încă slab studiate, cu puține excepții³.

Din materialele de arhivă existente se poate constata că circulația titlurilor de valoare în Bucovina s-a materializat într-o serie de forme tipice: emisiunile bancare cu valoare de cambii și obligațiuni (1762-1811); obligațiuni ale

împrumutului militar (1794-1809 și 1809-1815); obligațiuni ale împrumutului de stat rambursabil de 5% (1820-1850); obligațiuni de indemnizație (1853-1864) rambursabile până în 1904; obligațiuni emise de bănci și societăți austro-ungare, bucovineano-galițiene și străine (1870-1890); obligațiuni ale împrumuturilor militare (1914-1918) etc. În studiul nostru vom examina piața titlurilor de valoare (în primul rând, a obligațiunilor) din Bucovina în perioada formării (1796-1870) și înfloririi (1870-1914) acesteia.

1. Perioada formării pieței titlurilor de valoare (1796-1870)

Anexarea Bucovinei de către Austria a semnalat integrarea provinciei într-un circuit economic modern, întemeiat pe atragerea pe bază de risc a capitalului în diverse forme de încredere, cum ar fi creditarea și împrumuturile de tot felul. Bucovina, care până la 1774 s-a aflat în componența Moldovei postmedievale, având o circulație monetară exclusiv în numerar și schimb natural de mărfuri, s-a dovedit a nu fi pregătită pentru formele de plăți fără numerar. Din acest motiv, în perioada administrației militare în Bucovina (1774-1786), Austria a fost nevoită să asigure circulația în paralel a monedei vechi și a celei convenționale, fără a introduce diverse forme de credit.

Abia după încorporarea Bucovinei la Galiția (01.02.1787) a început procesul de familiarizare a populației cu titlurile de valoare. El s-a realizat prin intermediul biletelor de bancă (germ. *Bankzettel*) – obligațiuni de stat cu valoare de bancnote și cambii. Aceste obligațiuni ale Băncii municipale din Viena, emise pentru acoperirea deficitului bugetar în perioada Războiului de șapte ani (1756-1763), din inițiativa conților Ludwig von Zinzendorf și Hatzfeld, erau folosite în Austria pentru efectuarea plăților prin casele de stat și decontările reciproce⁴. Sub domnia Mariei Tereza (1740-1780) au avut loc emisiunile din anii 1759 (tiraj de probă), 1762 (pentru 12 milioane de florini), 1771 (6,7 milioane), iar în timpul lui Iosif al II-lea (1765/80-1790), care a extins circulația lor asupra Galiției, a fost efectuată emisiunea din 1784 (20 de milioane de florini)⁵.

Noul tip de obligațiuni, care jucau rolul de valută, crea anumite avantaje atât pentru beneficiari – ele erau ușor transportabile –, cât și pentru stat – emiterea lor era mult mai simplă decât baterea monedelor. Nu întâmplător marele reformator Iosif al II-lea, în decretul său din 1 iunie 1785⁶, aprecia „avantajele pe care le oferă (...) biletele de bancă, ce reprezintă bani lichizi” (§9: „*Bancozeddel vorstellen baares Geld*”). Întrucât casele respective (*Bancozeddelcassa*) se aflau deseori „în dificultatea de a satisface necesitățile diferitelor părți”, deoarece biletele de bancă emise în 1771 s-au uzat, împăratul a găsit de cuviință să le răscumpere pe seama Fondului Habsburg-Lotaringia și să procedeze la o nouă emisiune a acestor titluri de stat.

Ținând cont de extinderea teritorială a imperiului, prin înglobarea Galiției, Lodomeriei și Transilvaniei, Iosif al II-lea a ajuns la concluzia că numărul titlurilor de bancă disponibile a încetat să mai corespundă (*nicht mehr angemessen*) „necesităților circulației”, dispunând creșterea valorii emisiunii până la 20 de milioane de guldeni. În acest context, au fost emise 770 mii de bilete de bancă cu valoarea nominală de 5 guldeni (în sumă totală de 3,85 milioane de florini), 205 mii de 10 guldeni (2,05 milioane de florini), 102 mii de 25 de guldeni (2,55 milioane), 51 de mii de 50 de guldeni (2,55 milioane), 30 de mii de 100 de guldeni (3 milioane de florini), 6 mii de 500 de guldeni (3 milioane de florini) și 3 mii de 1000 de guldeni (3 milioane de florini). Aceste titluri erau acceptate în toate casele din imperiu ca bani lichizi, la valoarea lor nominală, persoanele fizice putând achita jumătate din plăți cu bilete de bancă (de exemplu, din 10 guldeni, 5 puteau fi achitați cu titluri de valoare). În categoria orașelor în care era permisă preschimbarea lor în numerar au fost incluse Hermannstadt (Sibiu), din Transilvania, și Lemberg (Lviv), din Galiția, fapt ce consemna introducerea titlurilor de stat în teritoriile respective. Cei care refuzau să accepte biletele de bancă erau pasibili de pedeapsă. Aspecte privind circulația și răscumpărarea biletelor de bancă la nivelul întregului imperiu sunt oglindite în numeroase documente păstrate în arhivele vieneze⁷.

În anul 1792, după urcarea pe tron a lui Francisc al II-lea (1792-1835), Curtea de la Viena a fost implicată într-un șir de războaie. În acest context, cheltuielile militare s-au ridicat, în anul 1793, la 120 de milioane de florini, generând, pentru prima dată, un deficit bugetar în valoare de 10 milioane de florini. În baza patentei imperiale din 1 iunie 1795⁸, Banca municipală din Viena, creând iluzia menținerii situației sub control, a retras biletele de bancă vechi. În paralel, guvernul a emis altele noi pentru suma de 20 de milioane de guldeni, motivând că biletele de bancă au dreptul să circule (în mod voalat aceasta însemna că circulația lor devine obligatorie) în Galiția și Lodomeria, Ungaria și Transilvania. Din cauza războaielor, volumul biletelor de bancă continua să crească: de la 35 de milioane de florini, în 1795, și 46 de milioane, la finele anului 1796 (la un curs de 100¼ % față de valuta forte), el a crescut de zece ori – până la 337 de milioane de florini în 1802 (curs = 122%)⁹. Populația a început să renunțe la titlurile de valoare, guvernul fiind nevoit, în 1796, să impună circulația lor obligatorie. Anii 1795-1796 pot fi considerați, în opinia noastră, începutul introducerii în circulația permanentă a bancnotelor și, totodată, a titlurilor de valoare în Bucovina.

Concomitent, pentru depășirea deficitului apărut în condițiile războiului, Ministerul Finanțelor a emis, în perioada anilor 1794-1809, alături de biletele de bancă care deveniseră efectiv bancnote, obligațiuni ale împrumutului militar, pe care

administrația anual le impunea locuitorilor Galiției și Bucovinei în sume ce variau de la 100.000 până la 1 milion de florini (de regulă, câte 200 de florini pentru fiecare comună)¹⁰. În 1799, de exemplu, în rândul locuitorilor din Bucovina au fost plasate obligațiuni ale împrumutului militar din 1796, iar în 1800 din seria împrumutului din 1797¹¹. Într-o primă etapă, surplusul de bani și titluri de valoare se schimba liber pe obligațiuni ale acestui împrumut, în anul 1794 locuitorii Galiției (împreună cu cei ai Bucovinei) au predat 213 mărci de argint în valoare de 6.805 florini¹². Cu timpul, asemenea schimb a devenit benevol-obligatoriu. Potrivit datelor de arhivă, în prima jumătate a anului 1799 în Bucovina au fost adunate în acest mod 33 de mii de florini (câte 1.200-2.500 de florini revenind orașelor Suceava, Siret, Cernăuți, iar din localitatea rurală Bănila au fost adunați doar 36 de florini)¹³. Diferențele dintre sumele cotizate era foarte mare: 26 de creițari de la Marta Tarnavska din Bridok, 3 florini de la Hryhir Dracineț din Babine, dar și sute de florini de la anumiți negustori. În anul 1799 clerul ortodox al Bucovinei a donat sub formă de împrumut militar 11.110 lei și 57 de creițari (în 1796, doar 399 florini și 30 de creițari)¹⁴. Dobânzile la aceste titluri de valoare vor fi achitate în perioada anilor 1812-1860¹⁵. După cum atestă documentele despre procesele judiciare asupra lui Joseph Biribaum și Salman Pineles, adeseori obligațiunile erau falsificate¹⁶. Infractorii erau pedepsiți „cu închiisoare grea de la cinci până la zece ani” (*durus carcer a quinque usque ad decem*)¹⁷. Persoanele care refuzau să cumpere titluri de valoare și bancnote erau acuzate de „nerespectarea normelor împrumutului de stat”. Războaiele permanente au determinat o creștere continuă a cantității de bilete de bancă emise. Astfel, în martie 1811, în circulație se afla o întreagă serie de împrumuturi militare și peste 1.060 de milioane de florini în bilete de bancă devalorizate (100 de florini în bilete de bancă echivalau cu 12 florini argint)¹⁸. În consecință, Austria a suferit faliment financiar, fiind nevoită, din 1812, să introducă banii valutei vieneze (WW: Wiener Währung).

Răscumpărarea titlurilor de valoare a fost reluată abia după încasarea despăgubirilor franceze în urma încheierii războaielor napoleoniene. În anii ce au urmat, finanțarea destinată dezvoltării infrastructurii monarhiei, în ansamblu, și a Bucovinei, în special, s-a confruntat cu mari dificultăți. Potrivit datelor existente, posibilitățile financiare ale Casei provinciale din Galiția erau limitate. În anul 1775 ea dispunea doar de 107.539 florini și 27 de creițari, iar la dispoziția districtului Bucovinei erau numai 323 de mii de florini¹⁹. Chiar și peste 30 de ani, în 1815, când mijloacele financiare ale districtului Galiția crescuseră de cinci ori, în Casa din Cernăuți au fost vărsați doar 38 de mii de florini în valută vieneză²⁰. Din acest motiv, credite puteau fi obținute de la diverși cămătari, care practica dobânzi

exagerate de 20-24%, fapt confirmat de recipisele și cambiile private (*chitanțe* și *sume*) din anii 1820, aflate la dispoziția autorului acestui studiu.

Organizarea unui credit care să susțină activitățile productive a căzut în seama instituțiilor statului. La 21 martie 1818 a fost înființată prima instituție de credit pentru locuitorii Galiției și Bucovinei. Motivația întemeierii a fost destul de originală: „În vederea îmbunătățirii circulației banilor pentru binele supușilor”, însă instituția nu avea potențialul necesar soluționării tuturor problemelor de credit. Tot mai actuală devenea înființarea unui „Credit public”. Potrivit surselor documentare din perioada respectivă, alături de Banca Națională a Austriei își desfășurau activitatea diverse bănci private, la serviciile cărora adeseori apela monarhia în vederea acoperirii deficitului bugetului de stat. Cel mai puternic intermediar a devenit în scurt timp Casa (celor cinci frați) Rotschild, al cărei reprezentant, Solomon, în anul 1820 a întemeiat Instituția Banilor (Geld-Anstalt) cu scopul de exercita funcții de reglare a mecanismului financiar al Austriei.

În același an, Stadion, ministrul de Finanțe, a reușit, pe contul subvențiilor acordate de frații Rotschild, cărora li s-a acordat titlul de nobili austrieci, să retragă din circulație 229 de milioane de guldeni (din cele 684 milioane de guldeni în bancnote), precum și să plătească dobânzile la împrumuturile mai vechi. În anul 1824 – anul morții lui Stadion – organele financiare ale Austriei au retras încă 284,3 milioane de guldeni WW la cursul de schimb de 1:2,5 și au restituit Angliei banii pentru împrumuturile acordate în anii 1805 și 1809 (103 milioane de florini datorii și 25 de milioane dobânzi), iar în 1827 Metternich a achitat fraților Rotschild împrumutul din 1817. În ianuarie 1828, după cum informa baronul M. Steiner, reprezentantul gubernial al Băncii Naționale Austriece, fuseseră retrase circa 340 de milioane de florini, în circulație mai rămânând 817,4 milioane de florini WW. Tot atunci 928 de locuitori ai Galiției au primit peste 1 milion de florini pentru obligațiunile (și dobânzile aferente) din perioada războiului (*listy zastawnyczny*)²¹. Procesul preschimbării biletelor WW și al achitării dobânzilor la împrumuturile realizate în perioada războiului a continuat. De pildă, Casa cercului Bucovina, solicitând autorităților guberniale 3.000 de florini în bancnote noi și 3.000 de florini în monedă de argint, a răscumpărat, din mai 1829 și până în aprilie 1830, 37.875 florini WW²².

În anul 1830 toate organele financiare au fost trecute în subordinea Direcției camerale cercuale²³. Treptat, încep să se bucure de popularitate împrumuturile de stat (inclusiv cele militare) și obligațiunile cu o dobândă de 5%, care erau răscumpărate la termen. Mai târziu, datorită speculațiilor și reducerii ratei dobânzilor practicate de Banca de credit, la mijlocul anilor '40 Ministerul Finanțelor, condus de baronul F. von Kraus, un bun specialist, a reușit să onoreze practic toate cele mai

importante împrumuturi cu bancnote²⁴, să retragă din circulație cea mai mare parte a banilor WW și să achite dobânzile la împrumuturile militare din anii 1797-1800, păstrate sub forma depozitelor în Galiția și în Bucovina²⁵.

Redresarea vieții financiare a ținutului urma să fie asigurată de Casa ținutală centrală a Bucovinei, întemeiată în urma comasării Casei districtuale și Casei camerale cercuale (conform Ordonanței guvernatorului Galiției, din 19 ianuarie 1850, și Dispoziției Ministerului de Finanțe, din 1 ianuarie 1850). Misiunea noii instituții se axa pe coordonarea activității celorlalte bănci, pe gestionarea procesului de colectare a impozitelor, depozitelor, taxelor judiciare, pe atragerea banilor populației sub formă de depuneri și împrumuturi de stat (obligațiuni austriece cu dobândă, obligațiuni ipotecare galițiene), pe acordarea creditelor ipotecare, pe efectuarea plăților restante la salarii și pensii²⁶. Din anul 1853, Casa centrală a Bucovinei a început să fie rulat un nou tip de obligațiuni-angajamente: indemnizațiile. Atât pentru Austria (1849-1857), cât și pentru Bucovina, suma indemnizațiilor era calculată după valoarea totală a boierescului și a celorlalte prestații pentru o perioadă de 20 de ani pentru țăranii unui sat sau pentru întreaga comună. De acest aspect au abuzat adeseori proprietarii de pământ, raportând niveluri de fertilitate a solurilor mai mari decât în realitate (uneori de 5 ori), volum sporit de prestații etc., fenomen ce a determinat creșterea semnificativă a valorii indemnizațiilor. Prețul total al terenurilor de răscumpărare austriece era de 288 milioane de florini, iar al celor bucovinene 12 milioane de guldeni. 2/3 din această sumă trebuia plătită moșierilor cu obligațiuni cu dobânda de 5%, emise de către Fondul de răscumpărare al Bucovinei (Grundentlastungsfond), înființat conform patentei speciale din 23 octombrie 1853. Aceste obligațiuni, a căror valoare era dublată de dobânzi, constituind 26 de milioane 324 mii de florini, urmau a fi răscumpărate pe parcursul a 40 de ani (1864-1904)²⁷.

În anul 1854, ținând cont de experiența tristă din perioada războaielor anti-napoleoniene (1792-1815), ministrul Finanțelor și Banca Națională au ajuns la un acord conform căruia guvernul, în locul unei noi emisiuni de bancnote (!), a lansat un împrumut forțat de 500 de milioane, a cărui cumpărare era stimulată de impunerea sechestrului pe avere²⁸. Datoria publică în obligațiuni de stat sau bilete de tezaur (*Staatsnoten*) a fost preschimbată prin Banca Națională în bancnote (*Banknoten*), acoperite cu activele băncii (aur, argint și alte valori), ce urmau a fi răscumpărate peste 15 ani. Obligațiunile de stat (în sumă de 998 mii de florini) au fost preschimbate, în anul 1855, în monedă convențională nouă la un curs²⁹ care se bucura de credibilitate din partea populației. Von Bruk, noul ministru de Finanțe, care se bucura de o autoritate extraordinară (în momentul numirii sale agioul monedei de argint scăzuse cu 10%)³⁰, a încercat să acopere datoria publică și prin transmiterea

domeniilor statului (în valoare de 156 de milioane de florini), înființarea unei bănci ipotecare și întemeierea unei instituții cezaro-crăiești austriece de creditare, ultima urmând să asigure necesitățile de credit ale industriei și comerțului.

Întrucât împrumuturile de stat nu asigurau cantitatea necesară de bani³¹, tendința dominantă în acea perioadă, care a schițat temeliile unei orientări pangermane, s-a manifestat în încercările de a atrage marele capital financiar în procesul stabilizării monetare la nivelul întregului stat. La 7 noiembrie 1855, A. Rotschild, care înființase Banca de credit pentru comerț și industrie (*Kredit-Anstalt für Handel und Gewerbe*), a obținut un patent imperial (datorită sprijinului din partea marilor bănci de credit). Prin acțiuni reușite de publicitate această instituție bancară, cu un fond statutar de 100 de milioane de florini, a adunat, datorită plasării obligațiunilor, 644,5 milioane de florini (în loc de 15 milioane planificate). Acest fapt a permis să se achite către Banca Națională datorii de stat în valoare de 268 milioane de guldeni, menținându-se echilibrul financiar. Datorită unor demersuri reușite și sprijinului acordat de către stat, banca a încasat valută în numerar în valoare de 98 de milioane de florini. În paralel, a crescut numărul caselor de economii, fiind întemeiate peste 100 de instituții de acest tip³². În aceeași perioadă bucovinenii au încercat, fără succes, să înființeze o filială a Băncii Naționale Austriece la Cernăuți (1857)³³.

În aprilie 1859, când a început războiul cu Piemontul și Franța, pentru a sprijini financiar operațiunile militare, banca a alocat 20 de milioane de guldeni argint și a emis titluri de împrumut pentru suma de 200 de milioane de guldeni. Au apărut numeroase împrumuturi militare, care au fost lansate și în casele capitalelor țărilor austriece, inclusiv la Cernăuți³⁴. Preschimbarea bancnotelor în monede argint a fost sistată, conducând la majorarea agioului argintului cu 53,2%³⁵. În pofida importanțelor cheltuieli militare din anii 1859 și 1860 (inclusiv de pe urma abuzurilor intendenților) și a eșecului emisiei de titluri din luna martie, când din totalul de 200 de milioane de florini populația a cumpărat titluri în valoare de numai 75 de milioane, circulația monetară nu s-a dezechilibrat. Banca a amânat executarea plăților în numerar pentru anul 1867³⁶, însă războiul austro-prusian din 1866 a împiedicat revenirea la normal a situației financiare.

Putem formula câteva concluzii provizorii. Formarea pieței titlurilor de valoare a început în Bucovina prin lansarea biletelor de bancă și a obligațiunilor împrumuturilor militare, caracterizate de o inflație importantă. Potrivit originii lor, titlurile de valoare erau central-austriece, din anul 1840 au apărut obligațiunile galițiene, iar în 1853 au fost emise și titluri bucovinene. Aceste aspecte ne îndreptățesc să afirmăm că piața monetară a Bucovinei s-a constituit în cadrul monarhiei habsburgice.

2. Perioada înfloririi pieței titlurilor de valoare (1870-1914)

Sfârșitul acestei perioade în Bucovina (ca și în Austria, luată în ansamblu) poate fi caracterizat prin cuvintele unuia dintre contemporani. Astfel, Stefan Zweig³⁷, scria că „a sosit veacul de aur al stabilității. Părea că toate în aproape milenara monarhie austriacă sunt făcute pentru vecie și statul este garantul suprem al acestei statornicii. Drepturile, pe care ea le asigura cetățenilor săi, erau consfințite de parlament, iar fiecare îndatorire era strict reglementată. Valuta – coroana austriacă – avea circulație în aur curat, ceea ce le asigura stabilitatea. Fiecare știa cât are și cât i se cuvine ... Toate aveau o normă proprie, o măsură și o greutate prestabilite. Cine avea avere, putea să-și calculeze cu exactitate venitul anual... În bugetul fiecărei familii era prevăzut clar cât va trebui să cheltuiască pentru locuință și hrană, pentru concediul de vară și distracții; în plus, neapărat se punea deoparte o mică sumă pentru zilele negre, pentru caz de boală și pentru medic. Cine avea casă, o considera refugiu de nădejde pentru copii și nepoți, pământul și meseria erau moștenite de la o generație la alta și, în timp ce copilul se afla încă în leagăn, într-o pușculiță sau în casa de economii era depusă prima cotizație modestă pentru calea lui în viață, o «rezervă» modestă pentru viitor. Sentimentul statorniciei era cel mai râvnit bun al milioaneilor, un ideal de viață al tuturor”.

În continuare, vom examina tipurile și felurile titlurilor de valoare³⁸, pe care se sprijinea acel sentiment de statornicie descris mai sus, precum și aria circulației obligațiunilor respective. Titlurile la purtător (ca formă de cumpărare a banilor, care acorda proprietarilor drepturi patrimoniale) se împărțeau în patru categorii: **acțiuni**, pe baza cărora, în funcție de cota participantului la capitalul unei societăți pe acțiuni, anual se încasau dividende; **obligațiuni** – angajamente de stat sau de acționariat pe termen lung cu venit fix, indicat pe titlu (3–5,5%); **loterii** (o parte a mijloacelor investite, ca profit, era pus în joc sub formă de câștiguri); **cambii** – obligațiuni de plată emise pe termen scurt pentru anumite sume ce urmau a fi achitate la o dată stabilită, cu dobânda aferentă³⁹. Un alt tip de titluri de valoare au fost **polițele de asigurare** (contra incendiilor, inundațiilor, asigurările de sănătate etc.), care garantau despăgubiri materiale în caz de accidente.

Din anii 1870, în Bucovina, circulația obligațiunilor și altor titluri de valoare a sporit semnificativ, exemplare din acele obligațiuni regăsindu-se încă în diverse colecții particulare (spre deosebire de titlurile răscumpărate din perioada anilor 1790-1860). Ne vom opri mai detaliat asupra acestei perioade, având ca obiect de studiu materialul cuprins în trei colecții la care am avut acces (M. P. Sarnațkyi, O. V. Kalynycenko, O. D. Ogui), material adunat de la cernăuțenii în

vârstă sau de la noii proprietari ai unor imobile vechi. Spre deosebire de biletele de bancă, pe care sunt indicate elemente ca: valoarea nominală, seria și numărul, tipul (bancnotă sau titlu de tezaur), data și locul emiterii, precum și textul de avertizare (cum ar fi: *falsificarea se pedepsește prin lege; se pedepsește cu închisoare grea*), obligațiunile includ mai multe elemente oficiale și neoficiale, pe baza cărora poate fi reconstituită aria lor de circulație. Din această categorie fac parte: **1) informațiile oficiale** cu privire la valoarea nominală, dobânda și condițiile obligațiunii/loteriei, care alcătuiesc textul de bază (tipărit, de cel puțin două pagini); **2) ștampilele:** a) instituțiilor de stat, care au organizat difuzarea biletelor, conținând, de regulă, denumirea acelei instituții și a orașului („Direcția de finanțe cezaro-crăiască (k.-k.) din Praga”); b) instituțiilor intermediare (de ex.: „Oficiul de schimb din Moravia și Austria Inferioară”), care cuprind referiri la proprietar și adresa exactă a oficiului (Praga, lângă Turnul de Pulbere, nr. 5); c) proprietarilor (de ex.: Salonul foto al lui J. Chrzanowski, Suceava); d) cu data cumpărării (R. 15. Aug. 1906); **3) timbrele fiscale:** a) austriece (de regulă, de 7 creițari, emisia 1888); b) românești (de 10 bani), lipite în partea de jos ori de sus, în partea dreaptă, în centru sau în stânga pe avers sau pe revers și stinse sau perforate cu ștampila corespunzătoare; **4) înscrisuri** dintre cele mai diferite, făcute de mâna proprietarului: a) data achiziționării; b) valoarea de cumpărare; c) seria obligațiunii (10517); d) scopul achiziționării etc.

Compararea înscrisurilor de pe obligațiunile de același tip, apoi și de pe tipuri diferite ne oferă posibilitatea să tragem concluzii cu privire la originea și aria de circulație a obligațiunilor (timpul și locul), fluctuația cursului, proprietarii lor etc. În perioada analizată, în provincie au circulat:

1. Obligațiunea-împrumut emisă de Societatea pentru regularizarea canalului Dunării (Donau-Regulirungs-Anleihe) (1 buc.);
2. Obligațiuni ale Societății feroviare k.-k. privilegiate Lemberg–Cernăuți–Iași (k.k. privil. Lemberg-Czernowitz-Jassy Eisenbahn-Gesellschaft) (2 buc.);
3. Obligațiuni cu titlu de creanță în valoare de 100 și 50 Guldeni (Prämien-schuldverschreibung) ale Băncii funciare austriece generale k.-k. privilegiate (k.k. priv. Allgemeine Österreichische Boden-Credit-Anstalt) (1+2 buc.);
4. Obligațiuni cu titlu de creanță cu prime (Prämien-Schuldverschreibung), emise de către Crucea Roșie Austriacă din Viena (Oesterreichische Gesellschaft vom Rothen Kreuze) (2 buc.: 10 Guldeni 1882 și 20 Kronen 1916).
5. Bilete de scont ale Societății de Cruce Roșie din Austria Inferioară (Nieder-österreichische Escompt-Gesellschaft vom Roten Kreuze-Lose) (1 buc.: 300 Kronen 1916);

6. Obligațiuni ale împrumuturilor IV-VI militare austriece (österreichische Kriegsanleihe) (2 buc.: 100 Kronen 1916 și 1918);
7. Bilete ale împrumutului cu prime, emise de orașul unguresc Segedi pentru suma de 44 de milioane de guldeni în valută austriacă (Kamatozo nyeremenykolszon: Tisza és Segedi kölcsön) (2 buc.: 100 fl. 1880);
8. Bilete ale împrumutului-loterie, emise de către Societatea ungară de stat „Inima Bună” (Magyarországi Jásziv-egy sület) (6 buc.: 2 forint 1888);
9. Bilete cu titlu de împrumut, emise de către Societatea de Cruce Roșie din țările Coroanei maghiare (Magyar szent korona országainak vörös keresyt egzlet) (5 buc.: 5 forint 1882);
10. Bilete cu titlu de creanță (împrumut), emise de către Banca de ipotecă maghiară (Magyar Jelzalog-Hitebank) (7 buc.: 100 forint 1884);
11. Bilete cu titlu de împrumut (sorcicgykölczön), emise pentru conservarea monumentelor de arhitectură și a Bazilicii din Budapesta (7 buc.: 5 forint 1886);
12. Obligațiuni emise de către Societatea nord-olandeză „Crucea Albă” din Amsterdam (Noord-hollandsche Vereeniging Det Witte Kruise te Amsterdam) (1 buc.: 5 Gulden 1888);
13. Obligațiuni ale Instituției olandeze de credit funciar din Amsterdam (Hol. Grondcredietbank te Amsterdam: Holländische Bodenkreditenanstalt in Amsterdam) (1 buc.: 10 Gulden 1888; 1 buc.: 15 Gulden 1888);
14. Obligațiuni ale împrumutului elvețian, emise de cantonul Fribourg pentru reconstrucția spitalului cantonal (Emprunt du Canton de Fribourg pour la Construction de l'Hôpital Cantonal) (1 buc.: 15 Francs 1902);
15. Obligațiuni ale unor împrumuturi emise de Imperiul Otoman (3 buc.: 500 Francs 1870; 1 buc.: 7 Gulden Eisenbahn-Prämien-Ansehens-Los 1871);
16. Obligațiuni ale împrumutului sârb (29 buc.: Зајам краљевске српске владе на поготке на десет динара в злату).

Fără a avea pretenția că realitatea istorică corespunde într-un total concluziei noastre, consemnăm faptul că cele 81 de obligațiuni păstrate până astăzi s-au aflat în posesia doar a două familii bogate din Cernăuți (Badian și Vyșevan).

În condițiile unui relative izolări, piața bucovineană a avut nevoie de instituții financiare și de credit mai solide, atât pentru plasarea investițiilor în domeniul agriculturii, cât și pentru extinderea și realizarea producției propriu-zise. În acest sens, pentru creșterea producției și asigurarea creditelor aferente au fost înființate noi instituții financiare. În anul 1869 a fost inaugurată filiala Băncii galițiene de ipotecă (*K.K. priv. Galizische Akt-Hypothekenbank*), cu un volum al operațiilor de casă în valoare de 5,2 milioane de florini, în 1870. Această formă bancară dădea

posibilitatea împărțirii riscurilor de creditare între păturile largi ale populației (depersonalizarea resurselor creditare), garantării cu bunuri imobiliare și acordării de împrumuturi, pe contul plasării pe piață a propriilor titluri de gaj⁴⁰. În anul 1870 a apărut Banca bucovineană de accont (în 1871 – 57 mii de florini; în 1880 – 10,5 milioane de florini). Din anul următor și-a început activitatea în Bucovina o filială a Băncii rurale galițiene (*Rustical Credit-Anstalt, Lemberg*). Din 1874, la Cernăuți, și-a desfășurat activitatea filiala Băncii Naționale Austriece (din 1878 – Austro-Ungare) (*Österreichisch-Ungarische Bank*), al cărei volum de operații de casă a crescut, în zece ani, de la 1,8 (1874) la 18,2 milioane de florini (1884). O nouă oportunitate pentru producătorii agricoli a apărut odată cu înființarea, în anul 1882, a Băncii bucovinene funciare și de credit (*Bukowiner Boden Credit-Anstalt*) (1882 – 1,5 milioane de florini)⁴¹. Majoritatea covârșitoare a acestor bănci eliberau titluri de gaj și emiteau obligațiuni ținutale. Totodată, restul banilor lichizi, pe lângă investirea lor în acțiuni, care nu se bucurau încă de mare popularitate, erau retrași prin subscrierea la obligațiuni ale împrumutului de stat, cu dobânzi de 5-6%⁴². O parte a împrumutului de stat (cum ar fi, de exemplu, cel est-galițian, de 20%) era subscris prin intermediul bisericii și școlii⁴³.

Însă către sfârșitul secolului al XIX-lea situația s-a schimbat. Surplusurile de numerar din Bucovina au început să fie depuse tot mai des în băncile centrale ale Austro-Ungariei. Prin anii 1870-1880, în Bucovina, unde orașenii și sătenii bogați (bancherul A. Badian și ceasornicarul G. Fischman din Cernăuți, C. Vyșevan din Stănești, J. Chrzanowski din Suceava și alții) depuneau economiile pentru a obține sistematic dobânzi, au început să pătrundă diverse tipuri de obligațiuni comerciale austro-ungare (ale Băncii Funciare Austriece, Societății pentru regularizarea Canalului Dunării etc.), prin intermediul cărora banii lichizi din Bucovina erau direcționați spre centrele de dezvoltare economică. Sume importante erau direcționate pentru cumpărarea obligațiunilor cu dobândă ale societăților feroviare, Crucii Roșii, organizațiilor de caritate etc. La finele secolului al XIX-lea, din Bucovina erau transferate anual în băncile centrale din Austro-Ungaria peste 50 de milioane de florini (=100 milioane de coroane), tendința menținându-se și în perioada următoare. În paralel, semnificative au fost scurgerile de bani către băncile străine, fenomen ce și-a găsit expresia în achiziționarea titlurilor de valoare emise în străinătate. Având în vedere rutele comerciale, pe piața titlurilor de valoare din Bucovina intrau și obligațiuni ale împrumuturilor feroviare de proveniență turcească. De la începutul anilor '80 crește simțitor numărul de obligațiuni și loterii ale împrumuturilor din Ungaria (Banca de ipotecă, Asociația de arhitectură, societățile „Inima Bună” și „Crucea Roșie”), iar de la

sfârșitul anilor respectivi un loc important în circulația fără numerar îl ocupă obligațiunile olandeze, elvețiene și balcanice. Scurgerea considerabilă a valutei peste hotare a avut loc pe contul cumpărărilor masive de acțiuni și obligațiuni emise de societăți străine din Olanda, Elveția, Serbia și din Balcani etc.

Obligațiunile erau adeseori revândute sau depuse în contul datoriilor. Spre exemplu, o obligațiune de 5 forinți emisă de Societatea de Cruce Roșie a Ungariei (seria 1758, nr. 059), cu înscrisuri pe margini, din anul 1900 până în 1909, a fost revândută de cel puțin 12 ori, prețul variind între 10 și 30 de coroane. Multe familii bucovinene, potrivit martorilor, dețineau până la 200 de obligațiuni. Păstrarea unui număr atât de mare de titluri de valoare, care asigurau un venit stabil proprietarilor lor, indică apariția în Bucovina a categoriei burgheze a rentierilor, capitalurile lor fiind înstrăinate de firme alogene.

Sub raport cantitativ, pe baza materialului disponibil, constatăm anumite tendințe din perspectivă istorico-geografică. Circa jumătate (50,6%) din titlurile de valoare bucovinene la începutul secolului XX revenea obligațiunilor diverselor împrumuturi austro-ungare; peste o treime (35,8%) obligațiunilor sârbe, popularitatea cărora era motivată de plata dividendelor în aur curat; restul (15%) erau titluri de valoare olandeze, elvețiene și turcești. Titlurile de valoare emise în Bucovina (acțiuni, polițe) ocupau un loc neînsemnat. Ele au fost răscumpărate de către autoritățile române în perioada anilor 1918-1920⁴⁴. Din perspectiva cronologică, în anii 1870 prevalau obligațiunile austriece, turcești și balcanice, în anii 1880 emisiunile austro-ungare au început să concureze cu cele sârbești și olandeze. Ca urmare a extinderii pieței titlurilor de valoare, în anii 1890 numărul total al obligațiunilor s-a mărit de șase ori (comparativ cu 1870), ceea ce demonstrează dezvoltarea intensivă a economiei capitaliste. În anii 1900 în Bucovina pătrund masiv obligațiunile olandeze și elvețiene.

În baza materialului analizat rezultă că obligațiunile emise în țările austriece ale imperiului (spre deosebire de cele emise în partea ungară) nu erau impozitate. Din acest motiv, pe obligațiunile respective lipsesc ștampilele unor instituții de stat, cu excepția celor bancare. Peste jumătate din obligațiunile ștampilate disponibile (41) sunt, cu o singură excepție, de proveniență sârbească, celelalte având emițatori de origine ungară și olandeză. Ștampilele aparținând unor instituții de stat (de ex.: Banca Centrală, Direcția principală a finanțelor) sunt cu precădere din Viena (17 ex. = 41,5%) și Bucovina (Cernăuți, Rădăuți, Suceava: 11 ex. = 26,8%). Un număr destul de mare de obligațiuni au fost ștampilate în Moravia și Boemia, în orașele Brno, Praga ș.a. (6 ex. = 14,6%), mai puține în Galiția vecină (3 ex. = 7,3%). Printre obligațiuni se întâlnesc câteva ce fuseseră răscumpărate, de proveniență ungurească

și sârbească, precum și timbre fiscale românești din anul 1919 (4 ex.). Concomitent, pe obligațiuni se pot vedea 14 ștampile ale unor organisme intermediare (diverse oficii de schimb și case cambiale), aflate în Moravia (4 obligațiuni sârbești și ungurești), România (3: obligațiuni olandeze), Ungaria (3: obligațiuni ungurești) și Cernăuți (3: Casa bancară a lui S. Luttinger) etc. Diversitatea ștampilelor indică asupra călătoriilor „de afaceri” ale membrilor familiilor, efectuate cu precădere la Viena și în Cisleithania (Brno, Praga, Freiwalldau etc.), precum și în Transleithania (în special la Budapesta), având în vedere absența ștampilelor austriece pe o parte a obligațiunilor ungare. Bucovinenii întrețineau contacte comerciale strânse și cu România, fapt confirmat de prezența obligațiunilor olandeze, achiziționate prin organisme intermediare românești. Analiza celor 29 de obligațiuni ale împrumutului sârbesc, cu valoare nominală de 10 franci aur la data de 3 iulie 1888, aparținând lui C. Vyșevan și J. Badian, arată că acestea au fost cumpărate în locuri diferite (Viena: 17 buc., Brno: 3 buc.; orașe din Moravia și Cehia: 3 buc.; orașe din Galiția: 2 buc.; Bucovina: 4 buc.), la prețuri diferite (până la 8 florini), prin diverși intermediari (inclusiv S. Luttinger din Cernăuți, M. Rosenfeld din Praga, Societatea „Mercurul din Moravia și Austria Inferioară”).

Pe obligațiuni se regăsesc înscrise cu ajutorul ștampilei, creionului sau pixului peste 30 de nume ale proprietarilor, preponderent de etnie evreiască și germană (*Chaim Handelsmann, Fischmann, Rosenfeld, Amsbach, Wims*: de două ori), deși se întâlnesc și nume românești (*Badian, Decani, Philippi*: de trei ori), poloneze (*Chrzanowski*: de patru ori) și ucrainene (*Nahoruk, Gramiuk*). Prezența unor nume diferite pe aceleași obligațiuni demonstrează calea indirectă de cumpărare a titlurilor de valoare respective (posibil, în cadrul unor licitații, la care era scos ceea ce mai rămăsese din averea falșilor) de către proprietarii cernăuțeni (familiile Badian și Vyșevan). O jumătate din obligațiuni cuprind diferite înscrisuri (cifrice și verbale), realizate în limbile germană, română, poloneză și idiș. Textele pot ajuta la stabilirea destinației obligațiunilor (de exemplu, datorite de ziua nașterii sau la botezul copilului). Cifrele indică nu numai valoarea și data achiziționării obligațiunilor, aspecte pe baza cărora pot fi urmărite fluctuațiile cursului titlurilor de valoare și a profitului proprietarului, care uneori putea depăși 50%, ci și numărul de obligațiuni (respectiv capitalul deținut de proprietar), care permiteau deținătorului să se încadreze în categoria rentierilor.

În general, putem constata că observațiile lui Stefan Zweig cu privire la sentimentul de siguranță al locuitorilor monarhiei nu erau lipsite de temei. Din materialul disponibil se poate deduce că obligațiunile (o familie bogată putea avea câteva sute de titluri de valoare) și polițele de asigurare au devenit un indicator al

modului de viață în Bucovina. Spre exemplu, în anul 1892, Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina a încasat, pe lângă 1.000 de ducați și 7.200 de franci în numerar, 1.300 de florini în obligațiuni⁴⁵. Titlurile de valoare disponibile ne relatează, de pildă, că, în luna iulie a anului 1892, finii au primit în dar o obligațiune a împrumutului sârbesc, în valoare de 10 dinari aur (seria 663, nr. 75), iar în anul 1912 cernăuțeanca Safta Poliniuk a încheiat cu o companie de asigurări din Cracovia un contract de asigurare a casei contra incendiului pentru suma de 600 de coroane.

Dar „stabilitatea” (ca și obligațiunile) a dispărut în timpul și după Primul Război Mondial, deși operațiunile de război n-au modificat caracterul internațional al capitalului: părțile beligerante plăteau în continuare dividende (de pildă, Serbia – locuitorilor Austro-Ungariei), iar Banca Anglo-Austriacă a funcționat pe teritoriul monarhiei inclusiv în anii 1914-1918. În timpul războiului mondial (1914-1918), Austria a lansat un împrumut de 4% nu numai pe calea emiterii de „titluri tezaurizate” (*Schatzscheine*) în valoare de 350 de milioane de coroane, care urmau a fi răscumpărate în următorii cinci ani⁴⁶, ci și a opt obligațiuni de 5,5% ale Băncii Anglo-Austriece. În contextul operațiunilor militare, pe teritoriul Bucovinei au circulat și obligațiuni devalorizate emise în cadrul așa-numitului „Împrumut al libertății”. În paralel cu titlurile de valoare austro-ungare, obligațiunile străine și-au păstrat valoarea și în perioada postbelică, mărturie fiind răscumpărarea lor constantă în Ungaria și Austria (1923) și în Regatul Serbiei (1931).

Prezența rarisimă în colecțiile particulare a obligațiunilor bucovinene din perioada austriacă poate fi motivată, în opinia noastră, de ordonanța emisă de Ion Nistor, șeful Administrației românești în Bucovina. Publicată la 11 august 1919, ea stipula necesitatea eliminării din circulație a coroanei austriece, prin răscumpărarea diferitelor obligațiuni și altor titluri de valoare, inclusiv a popularelor obligațiuni ale Băncii Țării Bucovina (*Bukowiner Landesbank*)⁴⁷.

În baza materialului analizat putem trage concluzia că intensificarea relațiilor de piață în Bucovina și-a găsit reflectarea în circulația titlurilor de valoare. Adunarea unui număr mare de obligațiuni, care asigurau un venit stabil proprietarilor, atestă apariția în Bucovina a categoriei rentierilor, ale căror capitaluri erau în mare parte atrase de firmele de origine sârbă, olandeză, elvețiană. Pe lângă funcția directă de încasare a dobânzilor (de la capitalul investit), obligațiunile au început să joace rolul de monedă de decontare în cadrul familiilor și de acumulare a capitalului.

Investigația întreprinsă de noi a arătat că este necesară extinderea obiectului cercetării prin analiza materialelor deținute de alte familii bucovinene, precum și studierea nu numai a obligațiunilor, ci și a altor titluri de valoare.

NOTE:

- ¹ О.Д. Огуй, *Запровадження Золотої Коронної валюти 1892-1914 рр. в Австро-Угорщині: економічні передумови, реформа та наслідки*, in *Науковий вісник Чернівецького університету*. Вип.173-174: *Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини*, Чернівці, 2003, с.154-164; Idem, *Буковина між грошовими реформами 1857-1892 рр.: Зовнішні й внутрішньодержавні зв'язки краю та особливості руху грошових мас*, in *Питання історії України: Зб. наук. ст.*, Чернівці, 2003, Т.6., с.300-305.
- ² I. Cocuz, D. Cucu, *Băncile și creditul funciar românesc în Bucovina (1840-1918)*, Suceava, Editura Bucovina Viitoare, 1999, 192 p.
- ³ О.Д. Огуй, *Історія обігу грошових одиниць та їх найменувань на Буковині. Австрійський період (1774-1918/21)*, Чернівці: Зелена Буковина, 2005, 578 с.; Idem, *Формування ринку цінних паперів на Буковині (1870-1918 рр.)*, in *Матеріали V. Буковинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 130 річчю заснування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*, Т.1: *Історія України. Краєзнавство*, Чернівці, 2005, с.447-452.
- ⁴ S. Pressburger, *Österreichische Notenbank 1816-1966. Geschichte des Österreichischen Noteninstituts*, Wien: Oester. Nationalbank, 1966, S. 11-12.
- ⁵ G. Probszt, *Österreichische Münz- und Geldgeschichte: Von den Anfängen bis 1918*. In 2 Teilen. – 3.Aufl. – Wien; Köln; Weimar: Böhlau, 1994, S. 504-506; E. Zöllner, *Geschichte Österreichs. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, 8.Aufl., Wien; München, 1990, S. 375.
- ⁶ Державний архів Чернівецької області (Arhiva de Stat a Regiunii Cernăuți. În continuare ASRC), Фонд 29, *Австрійська військова адміністрація на Буковині*, оп.1, спр.32, арк.3.
- ⁷ Österreichisches Staatsarchiv (ÖSA, Wien), Abteilung Hofakammerarchiv (HKA), Österreichische Kammerale, Fond 67, Abt.7A, Faszikel 1-24; Abt.9A, Fasz.1-12.
- ⁸ G. Probszt, *op. cit.*, p. 519.
- ⁹ H. Rumpler, *Eine Chance für Mitteleuropa. Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburger Monarchie. Österreichische Geschichte*, Wien: Ueberreiter, 1997, S. 117.
- ¹⁰ ASRC, fond 1, inv. 1, d. 226, f.1-70; d. 424, f.1-11.
- ¹¹ ASRC, fond 1, inv. 1, d. 853, f. 3-19.
- ¹² ÖSA, HKA, Kam., F.30, R.Nr.3350, Fasz.15, Bogen 122.
- ¹³ ASRC, fond 1, inv. 1, d. 772, f. 2-15.
- ¹⁴ Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Suceava (ANS), F. 36, I/91; M.-Șt. Ceaușu, *Bucovina Habsburgică de la anexare la Congresul de la Viena*, Iași, Fundația Academică „A.D.Xenopol”, 1998, p. 157.
- ¹⁵ ASRC, fond 1, inv. 2, d. 585, f.1-4.
- ¹⁶ Центральний Державний Історичний Архів у м. Львів (Arhiva Istorică Centrală de Stat în orașul Lviv – în continuare AICSL), ф. 146: *Галицьке намісництво*, оп. 8, спр.135, арк. 1-81; спр. 145, арк. 1-68 (fond146, inv. 8, d.135, f.1-81; d.145, f.1-68).
- ¹⁷ *Codex poenalis de criminibus*, Viennae: Typis Ioan. Thom. Trattarn, 1803, P. 49.
- ¹⁸ C. C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol.1, partea 1: *Precursorii sistemului bănesc al leului*; partea 2: *Crearea sistemului bănesc al leului și funcționarea lui în perioada capitalismului premonopolist*, București, Editura Academiei, 1964, p.126; G. Probszt *op. cit.*, S.526.
- ¹⁹ ÖSA, HKA, F.1, R.Nr.3481, Bogen 275, 360.

- ²⁰ ÖSA, HKA, Kam., F.30, GB.443 Mont.
- ²¹ AICSL, fond 146, inv. 7, d.1842, f.56-57.
- ²² ASRC, fond 1, inv. 1, d. 5564, f. 2.
- ²³ *Hauptbericht der Handels- und Gewerbekammer für das Herzogtum Bucovina nebst der Topographisch-Strategischen Darstellung des Kammerbezirkes mit Schluß des Jahres 1861*, Czernowitz: Eckhardt, 1862, S. 32.
- ²⁴ ASRC, fond 1, inv. 1, d. 9648, f.1-4.
- ²⁵ Vezi datele pentru anul 1799: ASRC, fond 1, inv. 1, d. 853, f. 1-45; 1830: ASRC, fond 1, inv. 1, d. 5604, f. 1; 1840: ASRC, fond 1, inv. 1, d. 6334, f. 1-4; 1847: ASRC, fond 1, inv. 1, d. 11033, f.1-45; ÖSA, FM, Kamerale, F.67, Abt.2E.
- ²⁶ ASRC, fond 3, inv. 2, d. 3549, f.1-2.
- ²⁷ В. Ботушанський, *Сільське господарство Буковини (Друга половина XIX-початок XX ст.)*, Чернівці: Золоті литаври, 2000, с. 23-24; *Нариси історії Північної Буковини*, Київ, Наукова думка, 1980, с. 101-103.
- ²⁸ *История XIX века под ред. проф. Лависса и Рембо*, Пер. с фр. под ред. проф. Е.В.Тарле, Т.5, Ч.1, Москва: ОГИЗ, 1938, с. 140.
- ²⁹ *Landesregierungsblatt für das Herzogtum Bukowina*, Jg.1855, S. 167.
- ³⁰ *История XIX века ...*, с.141.
- ³¹ ASRC, fond 3, inv. 1, d. 1136, f. 1-13.
- ³² G. Probszt, *op. cit.*, p. 539; H. Rumpler, *op. cit.*, p. 352-354.
- ³³ ASRC, fond 3, inv. 1, d. 1137, f.1-69.
- ³⁴ *Landesregierungsblatt...*, Jg.1858. – S.439; 579-608.
- ³⁵ H. Rumpler, *op. cit.*, p. 354-355.
- ³⁶ „Bukowina”, 1862, 8 Oktober (Nr.113), S.1.
- ³⁷ С. Цвейг, *Мир надежности* in Idem, *Избранные сочинения*, Москва, 1988, с.162-164.
- ³⁸ Parțial, aceste probleme au fost examinate în: О. Д. Огуй, *Формування ринку цінних паперів на Буковині (1870-1918 pp.)*, с. 447-452.
- ³⁹ Loteriile (din italiană *lotteria*, de la *lotto* – parte) și obligațiunile (din latină *obligatio*) sunt descrise în: J. Grüngut, *Prof. Wechselrecht*, Czernowitz: Selbsrdruck, 1913, 344 S.
- ⁴⁰ В. Швець, *До історії створення і розвитку першого українського іпотечного банку in Грошовий обіг і банківська справа в Україні: Минуле та сучасне: Мат-ли міжнар. конф.*, Львів, 2005, с. 405.
- ⁴¹ В. Ботушанський *op. cit.*, с. 215-223.
- ⁴² Vezi datele pentru anul 1861: ASRC, fond 3, inv. 1, d. 1136; d.1820, f. 1-7; 1866: d. 2805, f. 1-5.
- ⁴³ 1868: ASRC, fond 3, inv. 2, d. 7287, f. 1-7.
- ⁴⁴ Cf. „Monitorul Bucovinei”, 1918/19, nr. 66, p. 3.
- ⁴⁵ „Gazeta Bucovinei”, 1892, 25 februarie, p. 3; 10/22 decembrie, p. 1.
- ⁴⁶ „Bukowiner Nachrichten”. Organ des deutschen Volksbundes in der Bukowina, XVII. Jg. 1914, 25 März, S.1.
- ⁴⁷ Cf. „Monitorul Bucovinei”, 1918/19, nr. 66, p. 3.